

NASTAVA MODERNE ISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE

Dodatni nastavni materijal

Drugi svjetski rat

Izdavači: Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi, Solun i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica
Za izdavače: Nenad Šebek i Marko Jokić
Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Second World War, Thessaloniki 2009.
Adaptacija na crnogorski jezik: Jasmina Radunović
Lektura: Nada Durković
Korektura: Sanja Marjanović
Priprema za štampu: Marko Lipovina
Konsultantkinja: Zvezdana Kovač
Štampa: Štamparija „Obod“ ad Cetinje
Tiraž: 400 primjeraka

Ovo izdanje finansirala je EU

The European Union's Instrument for
Pre-accession Assistance (IPA)

“The contents of this publication are the sole responsibility of the author and can in no way be taken to reflect the views of the European Union or the publishers.”

Stavovi ove publikacije su isključiva odgovornost autora i ni na koji način ne izražavaju stavove Evropske unije niti izdavača.

Za CDRSEE:

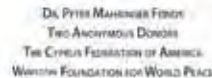
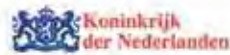
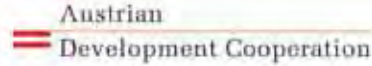
Izvjestilac upravnog odbora za projekat Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope: Kosta Karas

Izvršni direktor: Nenad Šebek

Direktorka programa: Korina Noak Aetopoulos

Projektni tim: Andonis Hadzijanakis, Dženi Demetriu, Suzan Nado Bustamante i Zvezdana Kovač

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

And with particular thanks
for the continued support of:

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822
e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ISBN 978-86-303-1652-4

NASTAVA MODERNE ISTORIJE JUGOISTOČNE EVROPE
D o d a t n i n a s t a v n i m a t e r i j a l

ISTORIJSKA ČITANKA 4
Drugi svjetski rat

Urednik: KREŠIMIR ERDELJA

Urednik izdanja na crnogorskom jeziku: ZVEZDAN FOLIĆ

Urednica serije: KRISTINA KULURI

Urednici serije izdanja na crnogorskom jeziku:
ZVEZDAN FOLIĆ i DRAGUTIN PAPOVIĆ

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
PODGORICA

Podgorica, 2012.

Sadržaj

Uvod	15
Hronologija	19
Mapa 1: Drugi svjetski rat 1939–1942.	27
Prvo poglavlje: Politički kontekst	29
Ia. Vođe i ideologije	29
I–1. Ficroj Meklin, Čerčilov izaslanik kod partizana, o Titu 1943. godine Razgovor Ficroja Meklina sa Titom u partizanskom Beogradu 1944	29
Sl. 1. Josip Broz Tito, vođa partizanskog Narodnooslobodilačkog pokreta, i general Draža Mihailović, komandant Jugoslovenske vojske u otadžbini (četnici)	30
I–2. Pavelićev fotograf svjedoči o njegovoj ličnosti 1961. godine	30
Sl. 2. Ante Pavelić	31
I–3. Opis Mehmeta Šehua i Envera Hodže	31
I–4. Engleski špijun o Juliju Maniju, vođi političke opozicije u Rumuniji	32
I–5. Metaksasova poruka urednicima i izdavačima svih grčkih novina (30. oktobar 1940)	33
Sl. 3. Lutrijski kupon za prikupljanje novca za porodice vojnika koji se bore na albanskom frontu protiv Italijana 1940–41.	33
I–6. Hitlerova naredba br. 26 (3. april 1941)	34
I–7. Jon Antonesku o „jevrejskom pitanju“	34
I–8. Proglas kralja Mihaila građanima njegove zemlje (23. avgust 1944)	35
I–9. Komunistička ideologija LNÇ, u tumačenju Sejfule Malješove	35
I–10. Smjernice PK KPJ CG, za Crnu Goru, Boku i Sandžak upućene za stvaranje organizacije Crnogorske narodne omladine u septembru 1941.	36
I–11. Letak Oblasnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Makedoniju, upućen makedonskom narodu	36
Ib. Vojske i vojnici	37
I–12. Američki izvještaj o aktivnostima albanskog pokreta otpora	37
I–13. Predstavnici saveznika na Balkanu o strategiji gerile u Albaniji	37
I–14. Hrvatski vojni izaslanik u Sofiji o situaciji u Makedoniji	38
Sl. 4. Zamjenjivanje njemačke vojske bugarskom vojskom poslije fašističke okupacije Makedonije (april 1941)	38
I–15. Proglas Nacionalnog oslobodilačkog fronta (EAM) – Komitet Sterea Ellada	38
I–16. Proglas Nacionalne demokratske grčke unije (EDES) 1943.	38
Sl. 5. Fotografija partizana (muškaraca i žena) s lijevog krila otpora u Grčkoj	40
I–17. Osnovi programa Osvobodilne fronte (OF, Oslobodilački front slovenačkog naroda)	40
I–18. Odluka PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak o podizanju ustanka (8. jul 1941)	40
I–19. Petrovdanski sabor	41

I-20.	Deklaracija usvojena aklamacijom na Petrovdanskom saboru	41
I-21.	Iz dnevnika jugoslovenskog partizanskog komandanta	42
I-22.	Iz zapisnika sa sastanka D. Mihailovića i predstavnika njemačke komande u Srbiji u selu Divci	42
I-23.	Iz instrukcija Draže Mihailovića majoru Đorđu Lašiću i kapetanu Pavlu Đurišiću	42
Sl. 6.	Srpski plakat	43
I-24.	Zakletva učesnika Ostroške skupštine 8. februara 1942.	43
I-25.	Saradnja između ustaša i četnika	43
I-26.	Početak ustanka u Bosni	44
I-27.	Formiranje SS – „Handžar“ divizije kao vrhunac muslimanske kolaboracije u Bosni	44
I-28.	Darko Stuparić piše o formiranju prve partizanske jedinice u blizini Siska (Hrvatska) u junu 1941.	45
I-29.	Svjedočenja o raspoloženju u Ohridu prilikom ulaska Njemaca, Italijana, Bugara i partizana tokom Drugog svjetskog rata	45
Sl. 7.	Bosanski muslimani u ustaškim jedinicama	46
I-30.	Iskaz jednog djeteta/djeteta o rivalstvu političkih grupa u Albaniji	46
I-31.	Cirkularno pismo centralnog vijeća LNÇ svim regionalnim komitetima u Albaniji (od 9. septembra 1943)	46
Ic. Odnosi sa dvjema koalicijama i sa susjednim/susjednim zemljama		47
I-32.	Novinski izvještaj o vojnom puču i zbacivanju proosovinske Vlade Kraljevine Jugoslavije. Puč se odigrao 27. marta 1941, poslije pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu	47
I-33.	Izvještaj vrhovnog rabina Jugoslavije dr Isaka Alkalaja Jugoslovenskoj vladi u izgnanstvu o događajima u Jugoslaviji od kraja marta do kraja juna 1941. godine	47
Sl. 8.	27. mart 1941. Masovne demonstracije protiv sila Osovine u Beogradu	48
I-34.	Iz memoara Konstantina Kacarova, poznatog bugarskog advokata, o prvoj godini Drugog svjetskog rata	48
I-35.	Poznati bugarski novinar Danail Krapčev o optužbi da Bugarska ne pruža otpor njemačkoj vojsci	48
I-36.	Isti bugarski novinar Danail Krapčev komentariše brzu pobjedu Njemačke nad Jugoslavijom u aprilu 1941. godine	49
Sl. 9.	Rumunske novine: kralj Mihail, general Antonesku, Musolini, Hitler (1941)	49
Sl. 10.	Rumunske novine: kralj Mihail i generalisimus Staljin (1945)	49
I-37.	Izvod iz <i>Memoara</i> (18.10.1941) ondašnjeg premijera Emanuila Cuderosa (Emmanouil Tsouderos) – nekadašnjeg bankara poznatog po liberalnim pogledima i suprotstavljanju Metaksasovom režimu – u zvaničnoj vladi Grčke u Kairu; upućeno Britancima	50
I-38.	Poruka britanskog Ministarstva spoljnih poslova britanskom ministru u Kairu 14. 8.1944.	50
I-39.	Brigadni general Majers, komandant britanske vojne misije u Grčkoj, procjenjuje uticaj otpora nacistima na sveukupni tok rata	50
Sl. 11.	Fotografija iz rumunskih novina: drugarstvo između rumunske vojske i Crvene armije – oficiri na frontu	51
I-40.	Tretman engleskih zarobljenika u Rumuniji (1944)	51
I-41.	Iz zapisnika o razgovoru između J. B. Tita i V. Čerčila u Napulju, 12. avgusta 1944.	52
I-42.	Naredba italijanskog kralja Viktora Emanuela III od 3. maja 1941. o aneksiji Ljubljanske provincije Italiji	52
I-43.	Anegdota Ivana Venedikova, poznatog bugarskog arheologa, o njegovim odnosima s Njemcima u Makedoniji	52

Id. Vjerske organizacije	53
I-44. Poslanica arhiepiskopa Janjine (Grčka) svim hrišćanima pod njegovom nadležnošću (10. 9. 1943)	53
I-45. Pismo arhiepiskopa Damaskina i drugih uglednih Grka Ginteru fon Altenburgu, njemačkom ambasadoru u Grčkoj	53
I-46. Katolička crkva Albanije o italijanskoj invaziji na Albaniju	54
I-47. Poslanica grupe pravoslavnog sveštenstva Crne Gore od 16. juna 1942.	55
I-48. Sarajevski muslimani o situaciji u Bosni i Hercegovini (koja je u to vrijeme bila dio Nezavisne Države Hrvatske)	55
I-49. Islamsko sveštenstvo i stvaranje muslimanskih SS-divizija 1943.	56
I-50. Govor rumunskog patrijarha Nikodima, održan na Pravnom fakultetu u Bukureštu 1942. godine	56
I-51. Članak iz novina Mihaila Burlakua. <i>Sestrinske crkve. Velike perspektive pravoslavlja</i>	56
I-52. Hapšenje patrijarha Gavriila od strane Gestapoa u manastiru Ostrog, 23. aprila 1941.	57
I-53. Stepinčev poziv katoličkom sveštenstvu da podrži NDH, 28. april 1941.	58
I-54. Stepinčevo pismo Paveliću, od 14. maja 1941.	58
I-55. Otac Zlatko Svirić o pokrštanju pravoslavnih Srba u katoličanstvo	59

Drugo poglavlje: Život u vrijeme rata 61

Ila. Siromaštvo, neizvjesnost	61
II-1. Ograničavanje potrošnje hljeba u Rumuniji tokom rata (1942)	61
II-2. Ograničavanje potrošnje hljeba u Rumuniji tokom rata (1944)	61
Sl. 12. Ograničavanje potrošnje hljeba u Istanbulu	62
II-3. Grčki seljak opisuje italijanske okupatore	62
II-4. Ivan D. Stančov, bugarski diplomata, o životu svoje porodice za vrijeme rata	62
II-5. Iz povjerljivog izvještaja br. 162, koji je američki generalni konzul u Istanbulu Semjuel Honaker poslao državnom sekretaru SAD Kordelu Halu (Cordel Hull) o osećanjima/osjećanjima bugarske javnosti, septembra 1942.	62
Sl. 13. Redovi ispred radnje u Ljubljani za vrijeme rata	63
Sl. 14. Redovi za meso u Zagrebu	63
II-6. Tražimo sramne trake za crnoberzijance (izvod iz srpskih novina)	63
Sl. 15. Turska karikatura	64
II-7. Teškoće preživljavanja... Kako bi došlo do hrane, gradsko stanovništvo moralo je da proda praktično sve za šta je moglo da nađe kupca	64
II-8. Neizvjesnost civilnog života tokom rata u Albaniji	64
II-9. Građani Beograda gaje povrće (tekst objavljen u beogradskim novinama septembra 1942)	65
Sl. 16. Žrtve gladi u Grčkoj za vrijeme tragične zime 1941/42.	65
II-10. Faik Okte o turskom porezu na prihod	66
II-11. Ova priča raširila se među ljudima za vrijeme prikupljanja poreza na imovinu. Veoma je zanimljiva jer otkriva „konkurenciju među manjinama“ kao svojstvo ovog oporezivanja	66

IIb. Civili	67
II-12. Prijetnja njemačkih vlasti Beograđanima	67
Sl. 17. Njemački propagandni plakat	67
II-13. Odluka skupštine SNO Berane od 21. jula 1941.	67
II-14. S dolaskom rata, civilna industrija je militarizovana i rad je morao da se obavlja pod specifičnim, restriktivnim uslovima. Rad u Rumuniji u vrijeme rata	68
II-15. Izvještaj tajne policije lideru države Rumunije o stanju duha među stanovništvom i o nezadovoljstvu uslovima života tokom rata. Stanje duha u maju 1943. u izvještaju Tajne policije	68
Sl. 18. Vježbe civilne odbrane na Bajazitovom trgu u Istanbulu	69
II-16. Vojni izaslanik Nezavisne Države Hrvatske u Sofiji izvještava o situaciji u Vardarskoj Makedoniji pod bugarskom vlašću	69
II-17. Situacija 1941. godine prema viđenju Oblasnog komiteta Jugoslovenske komunističke partije za Makedoniju	69
II-18. Emil Satolo o svojoj ljubavi prema djevojci/djevojci iz susjedstva/susjedstva	70
IIc. Život vojnika	70
II-19. Odisej Elitis, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1979), opisuje uobičajeno iskustvo grčkog vojnika na albanskom frontu	70
Sl. 19. Litografija koja predstavlja drevnog ratnika iz bitke kod Maratona, borca iz grčkog rata za nezavisnost 1821. i „evzonea“ (modernog grčkog borca)	71
II-20. Ivan Šibl, učesnik partizanskog pokreta u Hrvatskoj od početka, opisao je svoje iskustvo u svojim ratnim memoarima. Sljedeći tekst je opis prvih Šiblovih dana pošto je „otišao u šumu“ (popularan izraz za odlazak u partizane)	71
II-21. U svojim ratnim memoarima partizanski veterani često su poklanjali posebnu pažnju visokoj zastupljenosti žena u partizanskim odredima. Memoari Ivana Šibla, poglavlje „Žene ratnici“	71
II-22. Žene u selima Grevene (Grčka) zahtijevaju više poštovanja i veće učešće u javnim poslovima pošto su učestvovala u pokretu otpora	72
II-23. Ovu pjesmu komponovao je nepoznati autor za vrijeme Drugog svjetskog rata; vjeruje se da je to makedonska narodna pjesma	72
Sl. 20. Heroine iz 1940.	72
Sl. 21. Partizanske novine: <i>Džepne novine čete za vezu</i> , Zadar (Hrvatska), 1944.	73
II-24. Izdržljivost partizana za vrijeme kontinuiranih bitaka protiv Njemaca i njihovih kolaboranata u Jugoslaviji	73
II-25. Denčo Znepolski, čuveni bugarski gerilski komandant, o odnosima između žena i muškaraca u grupi i o neobičnim opskrbama koje su primili od Engleza	73
II-26. Oficir Viktor Budesku, učesnik događaja, o borbama na okuci Dona – Staljingrad	74
II-27. Neagu Đuvara, historičar i diplomata od prestiža, šeća/sjeća se (juna 2002) perioda kad je učestvovao u borbama na Istočnom frontu	74
Sl. 22. <i>Oni koji su pjevali ratu</i>	75
II-28. Teškoće boraca da se prilagode civilnom životu	76
Sl. 23. Kolaž novina makedonskih vojnih jedinica iz 1944.	76
II-29. Strašna zabuna Zdravka Lazarića	77
IId. Kultura i obrazovanje	77
II-30. Preporuke Školskog inspektorata bitoljskog okruga za učitelje	77
Sl. 24. <i>Partizanska škola</i>	78

II-31.	Statut centralnog kulturnog kluba „Kliment Ohridski“ u Makedoniji	78
II-32.	Pošta je proglasila svoju namjeru da stvori novi obrazovni sistem za rumunski narod, Antoneskuova vlada preuzela je vodeću ulogu u promovisanju patriotske školske politike u kojoj kult heroja ima značajnu ulogu	78
II-33.	Izvod iz udžbenika za osnovno obrazovanje, koji je objavio Nacionalni oslobodilački front (predvođen komunistima) u oslobođenim djelovima Grčke	79
Sl. 25.	Ilija Beškov: <i>Bez životnog prostora</i> , 1942.	79
II-34.	Iz povjerljivog izvještaja br. 162, koji je američki generalni konzul u Istanbulu poslao državnom sekretaru SAD Kordelu Halu, o propagandi u bugarskim školama	80
Sl. 26.	Rumunska novinska fotografija: članak o ženskoj modi (1942)	80
Sl. 27.	Scena iz filma <i>Nevinost bez zaštite</i> Dragoljuba Aleksića	80
II-35.	Rumunska uredba za regulisanje obrazovanja Jevreja (11. oktobar 1940)	81
II-36.	Promjene u školskim programima u Albaniji za vrijeme italijanske okupacije	81
Sl. 28.	Najava filmskog programa u beogradskim bioskopima sredinom septembra 1942.	81
Sl. 29.	Đeca/djeca ulaze u Osnovnu školu „Hasan Priština“	82
Sl. 30.	Nacionalni fudbalski tim Nezavisne Države Hrvatske	82
II-37.	Život u omladinskom centru „Italo Balbo“, jednom od mnogobrojnih centara koje su fašisti organizovali u Albaniji	82
Sl. 31.	Rumunske novine izvještavaju o fudbalskoj utakmici između Rumunije i Hrvatske 1942. godine	83
II-38.	Ministarstvo nacionalnog obrazovanja Rumunije zabranjuje mape koje podsećaju/podsjećaju ljude na sovjetsku invaziju 1940. godine	83
II-39.	Ilija Jakovljević, zatvorenik ustaškog logora u Staroj Gradiški (Hrvatska) o Pavelićevom jezičkom purizmu	84

Treće poglavlje: Užasi rata 85

IIIa. Linija fronta 85

III-1.	Vojni zakon albanskih partizana	85
III-2.	Kako su albanski nacionalisti tretirali zarobljenika	86
Sl. 32.	Četvrta partizanska divizija u crnogorskim planinama 1944. godine	86
Sl. 33.	Rumunski vojnici na kamilama u kavkaskim bitkama	87

IIIb. Brutalnosti 87

III-3.	Saopštenje njemačkog armijskog komandanta u Grčkoj (1943) upućeno Grcima	87
III-4.	Njemački pamflet (oktobar 1943) poslije prvog talasa masovnih odmazdi u Grčkoj	87
III-5.	Hitlerova naredba (iz septembra 1941) u vezi s ponašanjem vojske na okupiranim teritorijama u jugoistočnoj Evropi	88
Sl. 34.	Odmazda njemačke vojske u Grčkoj: fotografija masovnih egzekucija u Agriniju 1943.	88
III-6.	Njemačka zločinstva za vrijeme okupacije Albanije (juli 1943) Stav njemačkih vojnika prema italijanskim vojnicima poslije njihove kapitulacije (oktobar 1943)	89
III-7.	Don Pjetro Binjoli: <i>Sveta misa za moj strijeljani narod</i> (fragment iz dnevnika)	89
Sl. 35.	Fotografije spaljenih ili uništenih sela (odmazde)	89
III-8.	Izvod iz intervjua sa Cvetom Kobalom	90

Sl. 36.	Naslovna strana brošure o Mauthauzenu	90
III-9.	Pismo Hitleru	90
III-10.	Njemačke mjere kojima se uzvraća na podizanje ustanka u Srbiji	91
III-11.	Masakr talaca civila u Kragujevcu	91
III-12.	Partizanski izvještaj o italijansko-četničkim akcijama u oblasti Like u ljeto i jesen 1942.	92
III-13.	Genocid četnika nad Muslimanima u Sandžaku februara 1943.	92
III-14.	Strahote u ustaškim zatvorima u Sarajevu. U ovom slučaju žrtva je mlada Hrvatica komunistkinja	93
Sl. 37.	Fotografija beogradskog glavnog gradskog trga, 17. avgust 1941.	93
III-15.	Izvještaj rumunske policije o položaju Roma deportovanih u Transnistriju	93
Sl. 38.	Plakat sa imenima mrtvih talaca u njemačkoj okupacionoj zoni u Sloveniji	93
III-16.	Ilija Jakovljević opisuje život u koncentracionom logoru Stara Gradiška	94
III-17.	Pismo porodici iz koncentracionog logora Stara Gradiška	94
III-18.	Ustaški vojnik opisuje svoje surovosti	95
III-19.	Partizanski zločini u Blajburgu. Kolin Ganer, poručnik Kraljevske irske pješadije, svjedoči kako zarobljenici prolaze kraj njega dok on posmatra...	95
III-20.	Tito o partizanskim zločinima u maju 1945.	96
Sl. 39.	Žrtve, Vladimir Filakovac, ulje na platnu, Zagreb 1943.	96
IIIc. Holokaust		96
III-21.	Iz bugarskog zakona o zaštiti nacije	96
III-22.	Bugarski poslanici protestuju protiv deportacije Jevreja	97
III-23.	Naredba Vojne komande, Beograd	98
III-24.	Jon Antonesku osuđuje pogrom u Jašiju	98
Sl. 40.	Turska karikatura	99
Sl. 41.	Turska karikatura	99
III-25.	Koncentracioni logor Sajmište, Beograd	99
Sl. 42.	Nepoznata djevojčica čeka na deportaciju u blizini Celja, u Sloveniji	100
III-26.	Patnje mlade Jevrejke iz Sarajeva	101
III-27.	Antijevrejske mjere u Grčkoj	101
III-28.	Fragment iz uspomena jednog grčkog Jevrejina iz Soluna (1941–1943)	102
Sl. 43.	Koncentracioni logor Banjica u Beogradu	102
Sl. 44.	Koncentracioni logor Uštica, 1942.	103
III-29.	Pismo Rozalije Kramer Pavelićevom oficiru, 20. oktobar 1941.	103
Sl. 45.	Naslovna strana kataloga antijevrejske izložbe u Zagrebu 1942.	104
Četvrto poglavlje: Ljudska solidarnost		105
IV-1.	Razgovor između partizana i ustaša	105
Sl. 46.	Plakat iz rumunskih novina: <i>Spasite siročiće</i>	106
IV-2.	Proslava imendana u koncentracionom logoru	106
IV-3.	<i>Dopis intelektualaca</i> upućen J. Antoneskuu (april 1944)	107
IV-4.	Izvod iz pisma predsjednika/predsjednika vlade Grčke (7. oktobar 1943) njemačkim vlastima	107
IV-5.	G. Enesku pokušava da zaštiti Rome	108
IV-6.	Memorandum grupe bugarskih brica i frizera upućen ministrima, u vezi sa Dekretom o zaštiti nacije	108

IV-7.	Turska pomoć i podrška Grčkoj	108
IV-8.	Svjedočenje penzionisanog ambasadora Nekdeta Kenta u vezi sa njegovim spasavanjem turskih Jevreja u Marseju, Francuska	109
IV-9.	Iz dnevnika bugarskog vojnika u Zapadnoj Trakiji, grčkoj oblasti pod bugarskom okupacijom	110
IV-10.	Stojan Petrov Čomakov, bugarski ministarski opunomoćenik u Bukureštu, priča smiješnu i dirljivu priču o odnosima između rumunskih vojnika, ruskih ratnih zarobljenika i bugarske zajednice u Rumuniji za vrijeme Drugog svjetskog rata	110
IV-11.	Grčki Jevrejin opisuje kako su pravoslavni Grci pomagali njegovoj porodici za vrijeme njemačke okupacije	111
Sl. 47.	Turski Jevreji stoje ispred turskog konzulata u Parizu 1943. godine, kako bi dobili pasoše i vize pomoću kojih će se vratiti u Tursku	111
IV-12.	Humani tretman Jevreja od strane rumunskog službenika	111
IV-13.	Bugarski diplomata Ivan D. Stančov priča kako ga je njemački oficir spasao od Gestapoa u Bugarskoj	112
Sl. 48.	Tajna partizanska bolnica „Franja“, pored Cerkna u Sloveniji	113
IV-14.	Alfonz Baron, povjerenik fabrike bombona i čokolade „Union“, „Ravnateljstvu ustaškog redarstva“ 9. jula 1941	113
Sl. 49.	Pismo jednog anonimnog Beograđanina njemačkom vojnom komandantu u Srbiji	113

Peto poglavlje: Posljedice 115

Va. Ratni gubici, žrtve rata 115

V-1.	Enver Hodža na mirovnoj konferenciji u Parizu o žrtvama i materijalnoj šteti u Albaniji	115
Sl. 50.	17. novembar 1944.	115
V-2.	Švajcarski novinar o razaranju Podgorice	116
<i>Tabele</i>		
	1. Broj ubijenih u Jugoslaviji, prema nacionalnosti	116
	2. Grčki gubici za vrijeme Drugog svjetskog rata	116
	3. Grčki gubici u trgovačkoj floti za vrijeme Drugog svjetskog rata	117

Vb. Migracije za vrijeme i poslije rata 117

<i>Tabela 4. Izbjeglice u Crnoj Gori 1941–1945.</i>		117
V-3.	Fragment iz izvještaja federalnog službenika ministarstva unutrašnjih poslova Njemačke, upućenog čelniku civilne administracije Donje Štajerske, od 30. maja 1941. o masovnim preseljenjima Slovenaca	118
V-4.	Izvještaj visokog predstavnika za Ljubljansku provinciju, od 24. avgusta 1942, o programu aktivnosti u regionu	118
Sl. 51.	Izbjeglice iz Bosne u Srbiji, 1941.	119
V-5.	Progon njemačke manjine u Rumuniji poslije rata	119
V-6.	Lična bilješka britanskog premijera Vinstona Čerčila, adresirana na britanskog ministra spoljnih poslova, u vezi s deportacijom rumunskih građana njemačkog porijekla u Rusiju (19. januar 1945)	120
Sl. 52.	Povratak slovenačkih domobrana u junu 1945.	120

Vc. Promjene političkog sistema	121
V-7. Čerčilova ponuda za sporazum o „procentima“	121
Sl. 53. Atinjani slave dolazak britanske vojske poslije oslobođenja	121
V-8. Jačanje vlasti Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini	121
V-9. Maja 1945. Josip Horvat, novinar i historičar, posmatra odlazak ustaša i dolazak partizana u Zagreb	121
Sl. 54. Partizani ulaze u Zagreb 8. maja 1945.	122
Sl. 55. Miting na Trgu bana Jelačića, maja 1945, pošto su partizani preuzeli vlast	122
V-10. Fragment iz izvještaja o sastanku Bugarske radničke partije (komunista), na kojoj je raspravljano o presudama izrečenim članovima bivšeg režima	122
V-11. Izvodi iz izvještaja ministra pravde o broju ljudi kojima je Narodni sud Bugarske izrekao presudu	123
V-12. Britanski memorandum u vezi sa suđenjima i izvršenjem presuda protiv takozvanih ratnih zločinaca u oslobođenim i satelitskim zemljama	123
Sl. 56. Topao doček makedonskih vojnih, političkih i državnih vođa u oslobođenom Skoplju (13. novembar 1944)	123
V-13. Fragment koji opisuje invaziju Crvene armije na Bugarsku i preuzimanje vlasti od strane Otadžbinskog fronta	123
Sl. 57. Beograđani pozdravljaju bugarsku vojsku	124
Šesto poglavlje: Šećanje/sjećanje na rat	125
VI-1. Intervju sa Jožetom Požarom (rođenim 1932. u Sloveniji), siročetom Drugog svjetskog rata	125
VI-2. Izvod iz polubiografskog romana Fikreta Demiraga (Fikret Demirag)	125
VI-3. Bugarski partizanski komandant Denčo Znepolski o preinačavanju istorije pokreta otpora u godinama poslije Drugog svjetskog rata	126
Sl. 58. Fresko-kompozicija Borka Lazeskog	126
Sl. 59. Scena iz filma <i>Užička republika</i>	126
VI-4. General Ktin Sanatesku o kontrastu između „javne“ informacije i realnosti na frontu (izvod iz njegovog dnevnika)	127
Sl. 60. Đorđe Andrejević Kun (1904–1964), <i>Strijeljanje</i> , 1943.	127
VI-5. Anđelka Martić u svojoj kratkoj priči <i>Susret</i> opisuje kako dječak traži svog oca partizana	127
VI-6. <i>Bjegunac</i> – pjesma Jakovosa Kambanelisa	128
VI-7. Ivlin Vo opisuje partizanski napad (iz posljednjeg djela njegove ratne trilogije <i>Sword of Honour</i>)	128
Sl. 61. Plakat iz grčkog filma <i>Izdaja</i> , 1964.	129
Sl. 62. Plakat iz grčkog filma <i>Šta si ti radio u ratu</i> , Tanasise, 1971.	129
VI-8. Izvod iz prvog romana Dobrice Ćosića <i>Daleko je sunce</i>	130
Sl. 63. Slika Guri Madija koja pokazuje partizanski napad na njemačku vojnu jedinicu	131
Sl. 64. Slika Fatos Hadžiu, koja pokazuje epizodu sa bojnog polja u Drugom svjetskom ratu	131
VI-9. Tekst iz knjige Marina Prede <i>Delirul</i> , objavljene 1975, opisuje događaj iz perspektive vojnika. Primjetna je realističnost opisa, u kojem se idealizam sukobljava s tragičnom realnošću rata	131

Sl. 65.	Scena iz komičnog stripa <i>Balkan ekspres</i> Branislava Keraca i Branka Plavšića, na osnovu scenarija Gordana Mihića	132
VI-10.	Atmosfera u Kolašinskom zatvoru	132
VI-11.	Izvodi iz romana <i>Duvan</i> Dimitra Dimova	133
VI-12.	Kiparski Turčin Kemal Redžep Susuzlu govori o svojim zatvoreničkim danima, koje je proveo sa vođom kiparskih Grka Glafkosom Kleridesom	133
Sl. 66.	Scena iz albanskog filma <i>Kad zora zarudi</i>	134
Tabela:	<i>Nacionalni praznici vezani za Drugi svjetski rat</i>	134
Mapa 2:	Jugoistočna Evropa poslije Drugog svjetskog rata	135
Bibliografija		135

Prema riječima historičara Marka Mazovera, „za razvoj Evrope u dvadesetom vijeku nije bilo ključnijeg iskustva (od iskustva Drugog svjetskog rata). [...] Bila je to bitka za društvenu i političku budućnost samog kontinenta. [...] Nećemo biti kadri da razumijemo potonji tok evropske historije ako ne posvetimo pažnju tom ogromnom preokretu i ne pokušamo da ustanovimo njegove društvene i političke posljedice. Godine nacističke okupacije, za kojima je došao haos neposrednog ratnog perioda, pokidale su veze među ljudima, uništile domove i zajednice, a u mnogim slučajevima razorile same osnove društva“.

Premda historičari, kad ispituju uzroke Drugog svjetskog rata, uzimaju u obzir niz činilaca – najprije, da su poslije Prvog svjetskog rata narodi zemalja gubitnica smatrali da se pobjednici odnose prema njima nepravedno; zatim, da su demokratije u mnogim evropskim zemljama bile krhke; i da je međunarodna ekonomska kriza iz tridesetih godina predstavljala težak udarac za kontinent – gotovo svi se slažu da glavni uzrok Drugog svjetskog rata leži u agresivnoj imperijalističkoj politici nacističke Njemačke, fašističke Italije i Japana.

Fokus ove čitanke, kao i zbirka historijskih izvora, izabrani su na osnovu geografski definisanih parametara i ograničeni su na region jugoistočne Evrope. Za razliku od Musolinija, u čijim je planovima za ekspanziju italijanske imperije teritorija Balkana bila bitan, ako ne i glavni dio (italijanska vojska okupirala je Albaniju 1939, a Grčku pred kraj 1940), taj region nije zauzimao visoko mjesto na Hitlerovom spisku prioriteta, bar ne kad je riječ o potencijalnom angažmanu njemačke vojske. Ako se imaju u vidu veliki nacistički planovi za proširenje na istok i okupacija velikih djelova teritorije, vojna operacija u jugoistočnoj Evropi mogla je značiti samo nepotrebno trošenje ljudstva i resursa. Trebalo je da diplomatski pritisak na zemlje koje je snaga njemačkog *Blickriga* (*Blitzkrieg*) uplašila (ili impresionirala) bude dovoljan da obezbijedi njemačku nadmoć i saradnju potčinjenih. Izgledalo je da se stvari u prvi mah razvijaju u tom smjeru: diplomatskim pritiskom obezbijedena je njemačka kontrola nad mađarskim i rumunskim resursima, a Bugarska i Jugoslavija su početkom 1941. pristupile Trojnom paktu. Politička orijentacija, stari računi koje su ponovno otvorili ekstremni nacionalisti, strahovi od rata ili od komunizma – naveli su ove balkanske zemlje da poziciju neutralnosti zamijene pronacističkim stavom.

Albanija je prepuštena Italiji, a Grčka je konačno pala pod nacističku kontrolu. Hitlerova vojna operacija postala je neizbježna poslije Musolinijevog neuspjeha u potčinjavanju Grčke i britanske odluke da pošalje trupe u tu zemlju. Kada je grupa oficira u Beogradu izvela uspješan državni udar, u kojem je oborena vlada koja je nekoliko dana ranije u ime Jugoslavije potpisala Trojni pakt, Hitler je naredio da *Vermaht* okupira tu zemlju, kao i Grčku. Uporedo s time i, do izvjesne mjere, prije državnog udara, dio stanovništva izrazio je na javnim demonstracijama svoje razočaranje zbog priprema da Jugoslavija uđe u Trojni pakt, a kasnije i zbog samog čina pristupanja. Ti događaji imaju kako simboličan tako i etički značaj, jer predstavljaju prvi primjer javnog protivljenja odluci vlastite vlade da se priključi Trojnom paktu. Osim moralne i simbolične važnosti koju je imalo, ovo javno izražavanje stava – samo po sebi događaj bez presedana – imalo je i vojni aspekt: neki historičari smatraju da je Hitlerova odluka da napadne jugoistočnu Evropu zapravo bila nervozna reakcija na te događaje. Do izvjesne mjere, ta reakcija izmijenila je smjer Drugog svjetskog rata utoliko što je nacistički napad na Sovjetski Savez odgođen. Stoga se može postaviti hipotetičko pitanje: kakav bi bio tok rata da su njemačke trupe stigle u Moskvu u septembru umjesto u novembru 1941?

Do sredine 1941. sve balkanske zemlje, izuzev Turske, bile su ili pod nacističkom okupacijom ili u savezu s nacistima. Jugoslavija je rasparčana: Hrvatska (s Bosnom i Hercegovinom kao jednim od njenih regiona) postala je marionetska država silâ Osovine, dok je ostatak zemlje podijeljen na okupacione zone pod italijanskom, mađarskom i bugarskom vlašću. I Grčka je podijeljena na tri okupacione zone pod italijanskom,

njemačkom i bugarskom vlašću. Turska je pokušala da sačuva neutralnost, iako tursko-njemački sporazum o prijateljstvu, potpisan juna 1941, može da sugerise da je prihvatila poziciju koja naginje silama Osovine.

Hitlerov rasistički način mišljenja i ideja o industrijalizovanju masovnog ubistva rezultirali su ubijanjem oko pet do šest miliona Jevreja do kraja rata. Hitlerova rasna politika obuhvatala je i druge etničke grupe, kakve su Romi i Sloveni, ali sistemska priroda onoga što je on zvao „konačnim rješenjem“ razdvaja nacistički pristup „jevrejskom problemu“ od opšteg nacističkog tretmana manjina i čini od njega slučaj za sebe, vrijedan posebnog istraživanja. Na Balkanu, kao i u drugim krajevima Evrope, nacistička okupacija iščeral/ istjerala je na površinu i iskorišćavala tenzije koje su ispotiha ključale između različitih etničkih grupa i dala nekim manjinama mogućnost da se osvete zbog tlačenja ili da naplate svoje nedaće. Tako je, na primjer, Nezavisna Država Hrvatska, koja je stekla nezavisnost kao marionetska država silâ Osovine i kojom je vladala jedna ekstremna nacionalistička partija, ustaše, progonila Srbe i Jevreje. Taj fenomen nije bio ograničen na jedno područje; i drugde/drugdje su se ekstremne nacionalističke grupe upustile u ostvarivanje programa demografskog inženjeringa. Nacisti i podrška koju su oni dobili na Balkanu doveli su do transformacije etničke kompozicije u regionu. Jevrejsko stanovništvo palo je sa 856.000 u 1930. godini na manje od 50.000 u 1950. Poslije rata, stotine hiljada etničkih Njemaca iščeran/istjerane su iz Jugoslavije i deportovane iz Rumunije, dok su Sloveni i Albanci bježali iz ševerne/sjeverne Grčke.

Do kraja tridesetih godina desničarske diktature su svuda na Balkanu zamijenile demokratske vlade, a komunističke partije su zabranjene. Ali, balkanske diktature razlikovale su se od fašističkih režima po tome što masovni fašistički orijentisani pokreti u tom regionu nijesu uspjeli da prežive, možda sa izuzetkom jedinog istinski narodnog pokreta koji je simpatisao fašiste – Kodreanuovog pokreta u Rumuniji. Strahovit šok zbog totalnog rata i bjekstvo nekih šefova država u inostranstvo zbrisali su predratne političke elite. Nacistička okupacija ogolila je nesposobnost države da svoje građane zaštiti od nasilja, gladi i nemaštine. Šok zbog života pod režimom nečuvenog i sistematskog nasilja pratila je i velika patnja i destrukcija koja je tokom šest godina pogađala civile i duboko transformisala sva evropska društva, a posebno ona u jugoistočnoj Evropi, đe/gdje je zbog nacističke politike eksproprijacije i odmazde nastala užasna situacija. Zato su glad i teror bili glavni činioci koji su na početku nagnali mnoge da uđu u borbu protiv nacizma, ali su ti podsticaji na akciju kasnije dopunjeni ideološkim i političkim razlozima. Pored vojne važnosti (mada je ona bila različita u svakoj zemlji), pokreti otpora imali su ogroman politički i moralni uticaj. Za većinu pokretâ otpora bili su karakteristični egalitarna i moralno uzvišena vizija poslijeratnog svijeta i cilj pravednije raspodjele dobara. Pokreti otpora su, međutim, bili fragmentisani i u uslovima ratom izazvane neizvjesnosti i ideološke konfuzije unutar gotovo svake grupe došlo je do unutrašnjih borbi, koje su često prerastale u građanski rat. Kako su poslije 1943. pokreti otpora sve više nicali, oni su provocirali odmazde od strane kolaboracionističkih milicija, podstičući tako u mnogim zemljama drugu vrstu građanskog rata. Međutim, do 1944. masovni pokreti otpora kojima su dominirali komunisti bili su u mnogim zemljama spremni da preuzmu vlast kad se nacisti povuku.

Sile izvan jugoistočnog regiona su, međutim, radile u korist vlastitih ciljeva. Uprkos rastućoj snazi otpora, one su za Balkan imale drugačije planove, u kojima samoopredjeljenje državâ i narodâ nije igralo nikakvu ulogu. Oktobra 1944, u isto vrijeme kad su masovni pokreti bili spremni da preuzmu vlast, Čerčil i Staljin dogovorili su se o poslijeratnoj podjeli sfera uticaja u jugoistočnoj Evropi: Grčka će pasti pod britansku kontrolu; ostale zemlje će, sa izuzetkom Jugoslavije, za koju je nagodba bila 50:50, biti prepuštene Sovjetskom Savezu. Grčki komunisti su, poslije dugotrajnog građanskog rata (1946–1949), konačno poraženi. U Albaniji i Jugoslaviji partizani komunisti brzo su preuzeli vlast. Bugarska i Rumunija pretrpjele su okupaciju sovjetskih trupa koje su nametnule komunistički režim. Pred kraj četrdesetih, podjela Evrope na dvije zone bila je završena i ratna neprijateljstva su se pod pritiskom hladnog rata transformisala.

Iz današnje perspektive, očigledno je da je Drugi svjetski rat bio mnogo više od niza bitaka i diplomatskih pregovora (mada je to, nažalost, glavni, a ponekad i jedini utisak koji učenici dobijaju iz udžbenika): pored vojne komponente, Drugi svjetski rat je imao i svojstva vjerskog, etničkog i rasnog sukoba. Kao što je već rečeno, u nekim zemljama on se pretvorio u građanski rat – u sukob između različitih pokreta otpora i između

pokreta otpora i kolaboracionističkih snaga čije su akcije ponekad prevazilazile nacističku surovost. Takvi primjeri mogu se naći i u jugoistočnoj Evropi, pa otuda i u ovoj zbirci istorijskih izvora. To, međutim, ne znači da makar i na trenutak možemo da zaboravimo ko su bili glavni zločinci, niti im možemo dopustiti da poriču svoju odgovornost za zlo naneseo balkanskim narodima i nacijama. Odgovornost nacista za početak rata, a time i za njegove posljedice, ne može biti umanjena, a pogotovu ne može biti dovedena u pitanje. No, imajući u vidu zločinački karakter nacističkog režima koji je započeo rat, ostaje činjenica da su političke elite u mnogim zemljama naginjale nacistima. Očigledno je da su mnoge od tih elita iskoristile mogućnost da (pod alibijem hitlerizma) izmire neke stare račune sa susjedima/ozbiljima, oslobode se nekih 'nezgodnih' manjina, ili povećaju vlastite posjede/posjede i stecknu imovinu. Očigledno je da te elite nijesu stigle niotkuda, niti su mogle da izrone iz vakuuma – u većini zemalja u regionu postojali su i otvoreni i prikriveni simpatizeri nacista, a zajedno s njima postojalo je, na raznim nivoima, i prećutno saglašavanje sa nacističkom ideologijom i latentna sklonost prema filozofiji rasnih podjela. Kada bi neka zemlja u regionu pristupila Trojnom paktu ili bi je nacisti-fašisti okupirali, simpatizeri su koristili priliku da pokažu da su lojalni nacističkom režimu i da prihvataju osnove nacističke ideologije. Tako je bezuslovni pristanak utro put nacistima i doprinio potonjim brutalnostima.

Naša je namjera da učenicima pružimo višeslojnu predstavu o Drugom svjetskom ratu. U skladu s tim, relativno mali broj izvora u ovom priručniku bavi se vojnim operacijama. Zauzimajući takav stav, nijesmo željeli da minimiziramo vojni značaj pokreta otpora u jugoistočnoj Evropi (niti veliki doprinos koji je region dao u zbacivanju fašizma i nacizma) – cilj je, prije, bio da se makar djelimično osvijetle oni aspekti života za vrijeme rata koji su rjeđe zastupljeni u učeničkim udžbenicima, u skladu sa željama i sugestijama nastavnika koji ih koriste u nastavi. Dobro je poznato da u većini udžbenika u jugoistočnoj Evropi politička istorija zauzima povlašćeno mjesto, pa je to, otuda, generalno slučaj i s predstavljanjem Drugog svjetskog rata. Drugi sadržaji, bar jednako važni, a sigurno zanimljiviji za učenike, na primjer svakodnevni život, status žena i djece/djece, kulturni život, odjek rata u književnosti i drugim granama umjetnosti, ljubav u ratnim vremenima itd. najčešće su zanemareni u udžbenicima i nalazimo ih samo u naznakama.

Ova zbirka sadrži izvore iz dvanaest zemalja jugoistočne Evrope i to ima svoje prednosti i svoje mane. Najveća prednost ovakve koncepcije zbirke izvora leži u tome što ona učenicima omogućuje da stecknu multiperspektivni uvid u ovaj istorijski period. Pogled na određeni istorijski period, u ovom slučaju Drugi svjetski rat, s dva ili više različitih stanovišta, trebalo bi da bude ne samo zanimljiv nego i neposredno koristan: učenici imaju mogućnost da čitaju i analiziraju kako se na isti problem, događaj ili proces gledalo i gleda u regionalnom susjedstvu/susjedstvu.

Analizirajući ove izvore, učenici će u mnogim slučajevima, s jedne strane, naići na očigledne sličnosti – siromaštvo, glad, neizvjesnost i veliku patnju koji su obilježili ovaj period u životu jugoistočne Evrope. S druge strane, naići će neke suprotstavljene, oprečne izvore, koji isti problem tretiraju sa sasvim različitog stanovišta ili na sasvim drugačiji način od onoga koji nalaze u svojim udžbenicima. U tim slučajevima, naša sugestija jeste da nije nužno učenicima postaviti pitanje da procijene koji je izvor u pravu, koji je istinit, ili najbliži istini – dovoljno je da učenici postanu svjesni da ti izvori postoje, to jest, da postanu svjesni činjenice da neki istorijski događaji i procesi nijesu nedvosmisleni, kao što je možda predstavljeno u njihovim udžbenicima. Naime, u nekim zemljama (u većini zemalja?) jugoistočne Evrope nastava istorije (a u skladu s tim, i udžbenici istorije imaju tu koncepciju) zasnovana je na „jednoj jedinoj istini“, pa je za učenika izuzetak da naiđe na oprečne izvore. Imajući ovo u vidu, svjesni smo da među onim nastavnicima i učenicima koji možda nijesu navikli da u svojim udžbenicima i u nastavi istorije uopšte nalaze oprečne izvore, zbirka izvora zasnovana na multiperspektivnom pristupu može da izazove izvjesnu dezorijentaciju, čak odbijanje. Mi smo, međutim, mišljenja da bez multiperspektivnog pristupa nema istinskog, visokokvalitetnog izučavanja, razumijevanja i učenja istorije – bez njega, preostaje samo pamćenje činjenica.

Na drugoj strani, zbirka izvora koncipirana na ovaj način ima ozbiljne mane. Evo šta to znači. Ako se uzme u obzir da je na ograničenom prostoru ove zbirke zastupljen tekstualni i vizuelni materijal iz dvanaest

zemalja jugoistočne Evrope, očigledno je da takva zbirka ne pruža cjelovitu sliku Drugog svjetskog rata u tom području – očekivati to, bilo bi u najmanju ruku pretenciozno. Od samog početka ovog projekta bili smo svjesni te činjenice, tako da je bilo potrebno načiniti izbor tema, odnosno izabrati samo neke od mnogobrojnih aspekata Drugog svjetskog rata, dok neki drugi, mada ne manje važni, neće biti ni pomenuti. Izuzev izbora tema, koje su rjeđe predstavljene u udžbenicima, drugi važan kriterijum pri izboru izvora bio je metodološki: nastojali smo da uključimo što je moguće više izvora koji mogu da izazovu emocionalnu reakciju kod učenika (gnjev, šok, naklonost, divljenje, smijeh...). Sudbina običnih ljudi – tragična, herojska, smiješna – često nam daje bolju, životniju sliku surovih vremena nego li proglasi, političke izjave ili diplomatski izvještaji (naravno, nemamo namjeru da njima oduzimamo vrijednost, pa su zato i oni uključeni u ovu zbirku).

Ukratko, naša je namjera da učenicima i nastavnicima ponudimo unekoliko drugačiji, multiperspektivan pogled na tamni period naše istorije, s nadom da će ova zbirka izvora takođe voditi njegovom boljem razumijevanju. Jer, uprkos transparentnosti i jednostavnosti događaja u Drugom svjetskom ratu (bar kada govorimo o njegovoj moralnoj komponenti, recimo o očiglednoj razlici između dobra i zla), u nekim zemljama jugoistočne Evrope još se vještački stvaraju sumnje u vezi s tim događanjima zahvaljujući činjenici da su vodeću ulogu u većini pokreta otpora imali komunisti. Uz to, u svjetskoj i evropskoj istoriji, zapadna perspektiva marginalizuje ulogu koju je jugoistočna Evropa imala u Drugom svjetskom ratu i ponekad je podvrgava davnašnjim stereotipima o regionu. Mi mislimo da će ova zbirka dokumenata doprinijeti sveobuhvatnijem razumijevanju naše istorije kao dijela istorije čovječanstva.

Hronologija

Godina	Mjesec	Svijet	Jugoistočna Evropa
1939.	april		7 – Invazija Italije na Albaniju 12 – Albanska ustavotvorna skupština proglašava personalnu uniju sa Italijom, a Viktora Emanuela III kraljem Albanije. Italijani imenuju marionetsku fašističku vladu pod Šefčetom Verlačijem i ubrzo pripajaju albansku vojnu i diplomatsku službu italijanskoj.
	avgust	23 – Sovjetsko-njemački pakt „Ribentrop-Molotov“ sadrži tajni sporazum o budućoj sovjetskoj okupaciji rumunske Besarabije.	
	septembar	1 – Invazija Njemačke na Poljsku 3 – Britanija i Francuska objavljuju rat Njemačkoj. 17 – Invazija Sovjetskog Saveza na Poljsku	7 – Rumunija proglašava neutralnost. 15 – Bugarska proglašava neutralnost.
	oktobar		19 – Turska, Francuska i Britanija potpisuju sporazum u Ankari o uzajamnoj pomoći ukoliko ih napadne neka evropska sila na Mediteranu.
1940.	februar		15 – Nova rojalistička vlada Bugarske, na čelu sa profesorom Bogdanom Filovim
	april	9 – Njemačka upada u Dansku i Norvešku.	
	maj	10 – Invazija Njemačke na Holandiju, Belgiju i Luksemburg. Winston Čerčil postaje premijer Velike Britanije. 12 – Invazija Njemačke na Francusku	
	jun	10 – Italija proglašava rat Britaniji i Francuskoj. 22 – Francuska potpisuje primirje sa silama Osovine.	26-27 – Rumunija ustupa Besarabiju i Sjevernu Bukovinu, shodno sovjetskom ultimatumu.
	avgust		10 – Antisemitski zakon u Rumuniji 30 – Pod njemačkim i italijanskim pritiskom Rumunija ustupa sjevernu Transilvaniju Mađarskoj.
	septembar	13 – Invazija Italije na Egipat 27 – Japan se pridružuje silama Osovine.	4 – Jon Antonesku je imenovan za predsjednika vijeća ministara Rumunije. 6 – Karol II abdicira u korist svoga sina Mihaila I; <i>de facto</i> vladar Rumunije 'Conducator' Jon Antonesku. 7 – Sporazum u Krajovi. Rumunija vraća Bugarskoj južnu Dobrudžu.
	oktobar		12 – Njemačka vojska ulazi u Rumuniju kao „vojni saveznik“ . 28 – Italija vrši invaziju na Grčku koristeći Albaniju kao bazu.

	novembar	<p>5 – Ruzvelt ponovo izabran za predsjednika.</p> <p>11 – Britanci podržavaju italijansku flotu kod Taranta.</p> <p>20 – Mađarska se pridružuje savezu Osovine.</p>	<p>Bugarska odbija da se pridruži silama Osovine, da napadne Grčku ili da potpiše pakt o garancijama sa SSSR-om.</p> <p>14 – Grčke trupe vrše kontranapad na albanski front i u roku od mjesec dana preuzimaju od Italijana sve veće gradove u južnoj Albaniji.</p> <p>23 – Rumunija se pridružuje savezu Osovine.</p> <p>25 – Turska proglašava ratno stanje u zoni koja obuhvata Istanbul, Jedrene, Kırklareli, Tekirdag, Çanakale i Koceli.</p> <p>30 – Počinje pomračenje u Istanbulu.</p>
	decembar	<p>9 – Britanske trupe počinju da izbacuju Italijane iz Egipta.</p>	<p>Bugarski parlament izglasava profašističke zakone: Zakon o organizaciji bugarske mladeži i antisemitski Zakon o zaštiti nacije.</p> <p>19 – Iz Turske kargo brodom „Kurtulus“ („Nezavisnost“) poslata pomoć u Grčku.</p>
1941.	januar	<p>9 – Britanska invazija na Eritreju</p>	<p>20 – Bugarski kabinet glasa za potpisivanje Trojnog ugovora.</p> <p>21-23 – Pobuna (fašističke) Gvozdene garde u Rumuniji ugrožena intervencijom generala Antoneskua.</p>
	februar		<p>8 – Njemačka i Bugarska potpisuju vojni pakt.</p> <p>17 – Bugarsko-turska deklaracija o neutralnosti</p>
	mart	<p>11 – SAD počinju da snabdijevaju Britance i druge saveznike ratnim materijalom.</p> <p>24 – Romel počinje prvu ofanzivu u Libiji.</p>	<p>1 – Bugarska se pridružuje silama Osovine; Njemačka vojska ulazi na bugarsku teritoriju.</p> <p>24 – Tursko-ruska deklaracija: u slučaju da bilo koja strana napadne Tursku, sovjetska Rusija ostaće neutralna.</p> <p>25 – Jugoslavija se pridružuje savezu Osovine.</p> <p>27 – Poslije masovnih protesta, jugoslovenska vlada biva zbačena u državnom udaru</p>
	april	<p>11 – Počinje njemačka opsada Tobruka.</p> <p>13 – Sovjetski Savez i Japan potpisuju petogodišnji pakt o nenapadanju.</p>	<p>Propao pokušaj probritanskog puča od strane lijevih Seljaka u Bugarskoj.</p> <p>6 – Invazija Njemačke na Jugoslaviju i Grčku</p> <p>10 – Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (NDH), marionetske države pod njemačko-italijanskom dominacijom</p> <p>11-15 – Mađarska vojska okupira Bačku u sjevernoj Srbiji (Vojvodina).</p> <p>17 – Italijanske trupe okupirale Crnu Goru</p> <p>17 – Jugoslovenska vojska se predaje</p> <p>19 – Bugarska vojska ulazi u Makedoniju, jugoistočnu Srbiju i egejsku Trakiju.</p> <p>23 – Grčka potpisuje primirje sa Njemačkom.</p> <p>30 – Ante Pavelić donosi nekoliko rasnih zakona u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.</p>

	maj	27 – „Bizmark“ potopljen. Ruzvelt proglašava vanredno stanje zbog događaja u Evropi i Africi.	12-13 – Na Ravnoj gori grupa oficira i vojnika Druge armije, na čelu sa pukovnikom Dragoljubom Mihailovićem, počela organizovanje gerilskog pokreta. 17 – Propao pokušaj mladog revolucionara Vasila Lačija (1922-1941) u Tirani da ubije kralja Viktora Emanuela III. 18 – Pavelić i Musolini potpisuju sporazum u Rimu: NDH ustupa najveći dio dalmatinske obale Italiji. 21-31 – Kriška bitka. Grčki kabinet i kralj napuštaju zemlju i odlaze u Kairo; Grčka je podijeljena na tri okupacione zone, koje kontrolišu njemačka, italijanska i bugarska vojska. 31 – Uklanjanje svastike sa Akropolja: prvi simboličan čin otpora
	jun	22 – Njemačka, Italija i Rumunija napadaju Sovjetski Savez; Turska proglašava neutralnost. 26 – Finska objavljuje rat Sovjetskom Savezu.	5 – U okolini Gacka, u Hercegovini, počeo spontani ustanak stanovništva kao reakcija na nasilje ustaške vlasti. 18 – Potpisan tursko-njemački sporazum o prijateljstvu i nenapadanju 22 – Prvi hrvatski partizanski odred osnovan u okolini Siska, čime je počeo ustanak u Hrvatskoj. 24 – Bugarski komunisti otpočinju oružani ustanak. 25 – Tursko-njemački sporazum ratifikovan jedinstvnim glasanjem u turskoj narodnoj skupštini 29 – Musolini proglašava „Veliku Albaniju“
	jul	12 – Britanija i Sovjetski Savez potpisuju sporazum kojim se dodjeljuje pomoć Sovjetskom Savezu. 24 – Japan okupira Francusku Indokinu. 26 – SAD obustavljaju trgovinu sa Japanom.	7 – Počinje partizanski ustanak u Srbiji. 13– Ustanak crnogorskog naroda, koji je okupio 30.000 boraca 13 – Počinje partizanski ustanak u Crnoj Gori. 21 – Izabran Narodnooslobodilački odbor u Beranama, jedini u ustaničkim danima kojeg je birala Skupština delegata iz svih opština sreza. 22 – Počinje partizanski ustanak u Sloveniji. 27 – Počinje partizanski ustanak u Bosni i Hercegovini.
	septembar	8 – Njemci opsijedaju Lenjingrad. 19 – Njemci zauzimaju Kijev.	Stvorena organizacija Crnogorska narodna omladina. Osnivanje tri glavne grčke organizacije otpora: EDES (Nacionalna demokratska unija Grčke), EDDA (Nacionalno i društveno oslobođenje), EAM (Nacionalni oslobodilački front); Ustaše otvaraju koncentracioni logor Jasenovac oko 100 km južno od Zagreba; U Rumuniji počinje deportacija više od 100.000 Jevreja u Transnistriju, pri čemu veliki broj ljudi umire zbog rđavih životnih uslova.

	oktobar	17 – Hideki Tojo postaje premijer Japana.	Masovne odmazde njemačkih okupacionih vlasti protiv civilnog stanovništva u Srbiji. 11 – Počinje partizanski ustanak u Makedoniji.
	novembar	18 – Britanci počinju ofanzivu u Libiji.	Početak građanskog rata između partizana i četnika u Srbiji. 8 – Osnovana Komunistička partija Albanije. 13 – Njemci odbijaju uslove četnika za saradnju protiv jugoslovenskih partizana; uprkos tome, četnici nastavljaju da se bore protiv partizana i izbjegavaju da se bore protiv Njemaca.
	decembar	5 – Zaustavljen njemački pohod na Moskvu. 7 – Japan bombarduje Perl Harbur. 8 – Japan objavljuje rat SAD i Britaniji. 11 – Njemačka i Italija objavljuju rat SAD.	12 – Nezavisna Država Hrvatska objavljuje rat SAD i Britaniji. 13 – Bugarska objavljuje rat Velikoj Britaniji i SAD.
1942.	januar	21 – Romelov Afrički korpus počinje kontraofanzivu u Libiji.	
	februar	15 – Japan zauzima Singapur.	8 – Održana Ostroška skupština rodoljuba, predstavnika svih socijalnih slojeva. EAM odlučuje da formira oružanu gerilu (Nacionalna popularna oslobodilačka vojska – ELAS).
	jun	4-6 – Bitka za Midvej 21 – Romel zauzima Tobruk.	16 – Održana Skupština crnogorskih rodoljuba i dijela pravoslavnih sveštenika na Tjentištu.
	jul		Osnovana oružana sekcija EDES-a.
	avgust	12 – Čerčil i Staljin sastaju se sa predstavnicima SAD i francuskog Pokreta otpora da bi raspravljali o Drugom frontu. 13 – General Montgomeri uzima komandu nad britanskim snagama u Egiptu. 19 – Propao napad saveznika na Diep.	Njemačke okupacione snage „rješavaju jevrejsko pitanje“ u Srbiji ubijajući gotovo 90 odsto jevrejskog stanovništva do kraja ljeta 1942. 25 – Prvi broj <i>Zëri i Popullit (Glas naroda)</i> , časopisa koji reprezentuje ideologiju albanskog komunističkog pokreta
	septembar	22 – Njemci stižu do centra Staljingrada.	Britanski odred tajno se iskrcava u Grčkoj. 16 – Konferencija u Pezi: osnivanje Albanskog antifašističkog nacionalnog oslobodilačkog fronta
	oktobar	23 – Montgomerijeve snage napadaju El Alamejn u Egiptu.	Osnivanje antikomunističke organizacije „Balli Kombëtar“ u Albaniji
	novembar	8 – Prva velika invazija saveznika u Maroku i Alžiru 13 – Britanci ponovo zauzimaju Tobruk. 19 – Sovjeti počinju kontraofanzivu na Staljingrad.	12 – Uvođenje turskog poreza na prihod od kapitala. 25 – Združene britanske, EAM-ove i EDES-ove snage podižu u vazduh željeznički most Gorgopotamos (Grčka). 26 – U Bihaću (Bosna i Hercegovina) partizani osnivaju svoje najviše političko tijelo AVNOJ (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije).

1943.	januar	31 – General Fon Paulus predaje njemačku 6. armiju kod Staljingrada.	Četničke jedinice, pod vođstvom Pavla Đurišića, izvršile etničko čišćenje nad muslimanskim stanovništvom u Sandžaku. U tim akcijama ubijeno je oko 9.000 Muslimana.
	mart	5 – Počinje savezničko bombardovanje Rura.	5 – Generalni štrajk u Atini sprečava mobilizaciju grčkih radnika. Mart-maj – bugarsko društvo uspješno se suprotstavlja „konačnom rješenju“ i deportaciji bugarskih Jevreja. Mart-jun - deportacija oko 50.000 Jevreja iz Soluna u Aušvic.
	jun	13 – Snage Osovine poražene u Tunisu; okončana afrička kampanja.	14 – Partizani u Otočcu osnivaju najviše političko tijelo za Hrvatsku – ZA-VNOH (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske).
	jul	5-17 – Velika tenkovska bitka kod Kurska na Istočnom frontu: sovjetska pobjeda 9 – Saveznici se iskrcavaju na Siciliji. 25 – Musolini zbačen i uhapšen, nasljeđuje ga Pjetro Badoljo.	10 – Osnovana Nacionalna oslobodilačka vojska Albanije.
	avgust		2 – Potpisan sporazum u Mukjeu između Nacionalne oslobodilačke vojske Albanije i Balli Kombëtar. Samo nekoliko dana kasnije odbacuju ga Centralni komitet Komunističke partije Albanije (SRA) i Nacionalno oslobodilačko vijeće. 28 – Bugarski kralj Boris III umire u Sofiji; proglašenje kralja Simeona II.
	septembar	3 – Saveznici prelaze sa Sicilije na italijansko kopno. 8 – Italija se predaje Saveznicima. 12 – SS oslobađa Musolinija i odvodi ga u Njemačku.	8 – Partizanske trupe privremeno zauzimaju Split (Hrvatska) i tamošnje ogromno italijansko skladište. 9 – Izbori za regenta u Bugarskoj; princ Kiril, profesor Filov i general Mihov 9. septembar-10. oktobar – jugoslovenski partizani razoružavaju 10. italijansku diviziju, dvije divizije pridružuju se partizanima. 17 – Britansko-američka vojna misija kod jugoslovenskih partizana dolazi na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Bosni i Hercegovini 20 – ZAVNOH proglašava ponovno ujedinjenje teritorije, koju je okupirala Italija, sa Hrvatskom i Jugoslavijom.
	oktobar	13 – Italija objavljuje rat Njemačkoj.	
	novembar	7 – Oslobođen je Kijev; njemačka odbrana na Dnjepru se lomi. 25-26 – Partizani osnivaju ZAVNOBiH kao vodeću političku instituciju za Bosnu i Hercegovinu. 28-1. decembar – Čerčil, Ruzvelt i Staljin sastaju se u Teheranu da isplaniraju savezničko iskrcavanje u Francuskoj; Jugoslovenski partizani priznati kao saveznici.	15 – U Kolašinu je stvoreno Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja (ZAVNO) za Crnu Goru i Boku. 20 – Sljedbenici kralja Zogua na čelu sa Abazom Kupijem osnivaju partiju „Legaliteti“, s ciljem da poslije rata u Albaniji ponovo ustanove monarhiju. 9 – U Jajcu (Bosna i Hercegovina) AVNOJ ustanovljuje partizansku vladu (NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije).
	decembar	24 – Ajzenhauer imenovan da upravlja iskrcavanjem u Evropi.	7 – Ruzvelt, Čerčil i Ineni sastaju se u Kairu.

1944.	januar	27 – Sovjeti podržavaju Njemce kod Lenjingrada.	Osnivanje žandarmerije u Bugarskoj za borbu protiv oružanog otpora 8 – U pismu NKOJ-u (jugoslavenska partizanska vlada) Čerčil obavještava da će Britanija prestati da pomaže četnike. Od tog trenutka sva pomoć daje se isključivo partizanima.
	mart	15 – Invazija Japana na Indiju	10 – EAM ustanovljuje politički komitet nacionalnog oslobođenja (REEA), drugu grčku administraciju, paralelnu oficijelnoj grčkoj vladi.
	maj	9 – Sovjeti ponovo osnivaju Sevastopolj. 19 – Njemci se povlače iz Monte Kasina.	Ugovor u Libanu vodi sporazumu o formiranju grčke nacionalne koalicione vlade sa J. Papandreuom kao grčkim premijerom; Deportacija više od 100.000 Jevreja iz sjeverne Transilvanije (pod mađarskom vlašću) u njemačke logore uništenja. 24 – Albanski komunisti na kongresu u Permetu biraju Nacionalno-oslobodilačko vijeće kao najviše legislativno tijelo i osnivaju komitet s atributima privremene vlade.
	jun	6 – Dan D, iskrcavanje saveznika u Normandiju.	1 – Nova rojalistička vlada u Bugarskoj, na čelu sa Ivanom Bagrjanovim
	jul	20 – Propada atentat na Hitlera. 25 – Saveznici započinju probijanje iz Normandije.	13– Formirana Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja (CASNO) u Kolašinu. Donesena odluka od historijskog značaja o obnovi crnogorske državnosti, doduše u jugoslavenskoj federaciji.
	avgust	15 – Saveznici se iskrcavaju u južnoj Francuskoj. 25 – Pariz je oslobođen.	2 – Održana prva skupština ASNOM-a (Antifašističkog saboranja narodnog oslobođenja Makedonije), koji je proglašen vrhovnim zakonodavnim, izvršnim i predstavničkim tijelom Makedonije; Turska odlučuje da prekine odnose s Njemačkom. 12 – Državni udar u Rumuniji: kralj Mihail uz podršku koalicije najvećih partija i komunista hapsi Antoneskua i njegovu vladu; Rumunija se predaje Sovjetima. 26 – Bugarski premijer Bagrjanov proglašava neutralnost, u Ankari započinje pripreme za početak pregovara sa SAD i Velikom Britanijom i šalje delegaciju u Kairo. 29 – Jugoslavenski kralj Petar II razrješava dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande Jugoslavije Dražu Mihailovića i priznaje Tita kao vođu otpora u Jugoslaviji. 30 – Pavelić sprečava državni udar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i ostaje lojalan silama Osovine.

	septembar	<p>3 – Oslobođen je Brisel.</p> <p>19 – Primirje između Finske i saveznika</p> <p>25 – Saveznici probijaju Gotsku liniju u Italiji.</p>	<p>Partizani i jedinice Crvene armije počinju borbe za oslobođenje Srbije.</p> <p>2 – Bugarski regenti, predvođeni Konstantinom Muravjovim, imenuju vladu proruskih političkih partija (prva vlada formirana iz redova političkih partija od maja 1934).</p> <p>3 – Formiranje nove grčke nacionalne koalicione vlade pod Jorgosom Papan-dreoum.</p> <p>5 – Sovjetski Savez objavljuje rat Bugarskoj.</p> <p>8 – Crvena armija ulazi u Bugarsku; primirje između Sovjetskog Saveza i Bugarske; Bugarska objavljuje rat Njemačkoj.</p> <p>9 – Komunisti preuzimaju vlast u bugarskoj vladi Otadžbinskog fronta na čelu s Kimonom Georgijevim (vođom partije „Zveno“), u kojem dominiraju komunisti.</p> <p>12 – Rumunija potpisuje primirje sa saveznicima: priznaje sovjetsku vlast u Besarabiji i sjevernoj Bukovini i vrhovnu vlast savezničkog Kontrolnog komiteta, kojim dominiraju Sovjeti.</p>
	oktobar	<p>2 – Njemci slamaju pobunu u Varšavi dok nekoliko kilometara dalje sovjetske jedinice prave pauzu i oporavljaju se; saveznici prodiru kroz Zapadni zid u Njemačku.</p> <p>9 – „Sporazum o procentima“ između Čerčila i Staljina u Moskvi</p> <p>23 – Saveznici priznaju De Gola kao privremenog predsjednika privremene francuske vlade.</p>	<p>5 – Britanci se iskrcavaju u Grčkoj.</p> <p>8 – Bugarska počinje ratne operacije protiv Njemačke.</p> <p>12 – Njemačka vojska napušta Atinu.</p> <p>14 – Britanci ulaze u Atinu.</p> <p>18 – Grčka vlada ulazi u Atinu.</p> <p>20 – Crvena armija i jugoslovenski partizani oslobađaju Beograd.</p> <p>23 – Antifašistički komitet nacionalnog oslobođenja postaje privremena demokratska vlada Albanije, sa Enverom Hodžom kao premijerom.</p> <p>25 – Rumunska vojska i Crvena armija oslobađaju teritoriju Transilvanije od mađarske armije.</p> <p>28 – Primirje između antifašističke koalicije i Bugarske</p>
	novembar	<p>7 – Ruzvelt po četvrti put postaje predsjednik SAD.</p>	<p>13 – Partizani oslobađaju Skoplje.</p> <p>29 – Albanija se oslobađa Njemaca.</p>
	decembar	<p>15 – SAD se iskrcavaju na Mindoru, Filipini.</p>	<p>3 – EAM organizuje demonstracije u Atini, koje završavaju krvoprolićem; počinju borbe između EAM-ELAS-a i vladinih snaga koje uživaju britansku podršku.</p>
1945.	januar	<p>17 – Sovjeti okupiraju Varšavu.</p> <p>19 – Njemačka u potpunosti odstupa sa Istočnog fronta.</p> <p>20 – Mađarska potpisuje primirje sa saveznicima.</p>	<p>3– Oslobođenjem Bijelog Polja oslobođena je čitava teritorija Crne Gore. Oko 70.000 etničkih Njemaca iz Rumunije deportovano je u SSSR.</p>

	februar	<p>4-11 – Čerčil, Ruzvelt i Staljin sastaju se u Jalti. 8 – Saveznici pokreću glavnu ofanzivu da bi stigli na Rajnu. 13-14 – Savezničko bombardovanje uništava Drezden. 19 – SAD se iskrcava na Ivo Džimu.</p>	<p>Potpisivanje sporazuma u Varkizi o raspisivanju opštih izbora i plebiscitu u vezi s monarhijom u Grčkoj, o raspuštanju gerilskih organizacija i ELAS-ovoj predaji oružja. 23 – Turska objavljuje rat Njemačkoj i Japanu.</p>
	mart	<p>3 – Finska objavljuje rat Njemačkoj. 9 – SAD bombarduju Tokio. 22 – Paton prelazi Rajnu kod Openhajma. 23 – Montgomeri prelazi Rajnu sjeverno od Rura.</p>	<p>6 – Sovjeti nalažu da se imenuje koaliciona vlada Rumunije na čelu sa Petru Grozom, ali tako da je kontrolišu komunisti. 7 – Formira se privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, sa Titom kao predsjednikom i s dominacijom partizana nad članovima vlade u egzilu (23:5).</p>
	april	<p>12 – Ruzvel umire, Hari S. Truman postaje predsjednik SAD. 23 – Sovjeti ulaze u Berlin. 25 – Snage SAD i SSSR srijeću se na rijeci Elbi; počinje konferencija Ujedinjenih nacija u San Francisku. 28 – Italijanski partizani strijeljaju Musolinija. 30 – Hitlerovo samoubistvo</p>	<p>6 – Oslobođeno Sarajevo 14 – Formirana vlada Federativne države Hrvatske, pod komunističkom dominacijom. 28 – SAD priznaje Titovu privremenu jugoslovensku vladu.</p>
	maj	<p>1 – Berlin se predaje sovjetskim trupama. 7 – Njemačka formalno kapitulira.</p>	<p>2 – Jugoslovenska partizanska vojska ulazi u Trst i stvara napetu podjelu (kasnije na Zonu A i B) između Italije i Jugoslavije. 6 – Pavelić, njegova vlada i veliki broj vojnika i civila bježe iz Zagreba prema Austriji. 8 – Partizani oslobađaju Zagreb. 15 – Jugoslovenski partizani u Blajburgu ubijaju nepoznat broj ratnih zarobljenika (ustaša i nešto četnika i slovenačkih domobrana) i civila, a ostali su odvedeni na „Križni put“, koji većina nije preživjela.</p>
	jun	<p>5 – Saveznici dijele Njemačku na četiri okupacione zone. 26 – Predstavnici pedeset zemalja potpisuju Povelju Ujedinjenih nacija. Osnovane Ujedinjene nacije.</p>	<p>10 – AVNOJ postaje Privremena narodna skupština Jugoslavije.</p>
	jul	<p>17-2. avgust – Čerčil, Staljin i Truman srijeću se u Potsdamu da planiraju mir u Evropi i završni napad na Japan.</p>	
	avgust	<p>6 – Na Hirošimu bačena atomska bomba. 9 – Na Nagasaki bačena atomska bomba. 14 – Japan kapitulira.</p>	

